

До того ж у даному випадку ми маємо справу з явищем високого ступеня латентності, з так званою «вислизуючою реальністю», форми якої постійно змінюються, прагнучи залишатися поза увагою контролюючих інстанцій [11, 23–31].

Тому в завдання нашого дослідження входило, з одного боку, задокументувати форми і прояв цієї постійно змінної різноманітності, а з іншого — виявити і описати, як всі ці елементи і форми використання примусової праці складаються в єдину систему, які механізми «працюють» у цій системі, відтворюючи і приховуючи відносини експлуатації, як вони вбудовані в діючі економічні структури і як з цими механізмами боротися.

Література

1. Відомості Верховної Ради УРСР. — 1973. — № 45. — Ст. 401.
2. Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2002. — № 2.
3. Міжнародне законодавство про охорону праці. — 1997. — Т. 1.
4. Урядовий кур'єр. — 2000. — 4 листоп.
5. Глобальний доклад 1 (В), 2005: Глобальний альянс против принудительно труда и Provisional Record. № 12. 93-я сессия МКТ.
6. Тюрюкапова Е. Принудительный труд в современной России. Перегулируемая миграция и торговля людьми. — 2004.
7. Жернаков В. Реализация принципа свободы труда и запрета принудительного труда в законодательстве Украины // Трудовое право. — 2000. — № 10.
8. Галиева Р.Ф. Основополагающие принципы трудового законодательства// Юрист — 2003. — № 3.
9. Жернаков В. Свобода праці як принцип сучасного трудового права України // Право України. — 1999. — № 3.
10. Mishra L. A perspective plan to eliminate forced labour in India. ILO Working Paper. Geneva, 2001.
11. Смирнов О. В. Трудовое право: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 1998.

УДК 351.84:364.044.26-058.864(477)

В. В. Андрієв

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ НА ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

За останні роки наша держава все більше приділяє увагу соціальному захисту дітей, забезпечуючи їх різними видами соціальних виплат: допомогами, наданням пільг, компенсацій. На жаль, сьогодні в нашій країні є чимало дітей, кинутих напризволяще, тому особливої уваги та підтримки потребує така категорія дітей, як діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, адже вони ще не в змозі самостійно вирішувати свої матеріальні, психологічні, фізіологічні потреби.

Головний принцип надання соціальної допомоги таким дітям у розвинутих країнах — це сприйняття дитини як частини сім'ї, на відміну від практики в Україні, де її рідко розглядають у контексті сім'ї.

© В. В. Андрієв, 2008

За останній час наша держава, намагаючись зменшити кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в інтернатах, вводить альтернативні форми сімейного піклування, надаючи таким сім'ям нові види соціальних допомог.

Законом України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року визначено, що дитина — це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року подає такі визначення:

- дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки;
- діти, позбавлені батьківського піклування, — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти;
- особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, — особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

У широкому розумінні всі ці три категорії дітей не мають сім'ї або умови проживання в сім'ї не сприяють розвитку дитини в соціальному, інтелектуальному, фізичному плані. Чимало таких дітей продовжують виховуватися в інтернатах, де звичайно дитина не може отримати так потрібне їй родинне тепло, ласку і любов. А інтернатні заклади не можуть вирішити питання безпритульності та сирітства в Україні. Тому надання різних видів допомог опікунам чи піклувальникам, прийомним сім'ям, виховання дітей в будинках сімейного типу сприятиме розв'язанню цього кола проблем.

Вище зазначений Закон передбачає такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як: усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Також Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року подає аналогічні визначення термінів «дитина-сирота» та «діти, позбавлені батьківського піклування».

Враховуючи положення Сімейного кодексу, усиновлені діти права на соціальну допомогу та матеріальне забезпечення не мають.

На дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року (ст. ст. 16,

17, 18) та Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року, передбачено призначення і виплата державної соціальної допомоги опікунам чи піклувальникам.

Встановлення опіки чи піклування — влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, сприятиме їх вихованню, розвитку і захисту їх прав та інтересів.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається на підставі рішення про встановлення опіки чи піклування за умови, що середньомісячний розмір одержуваних на дитину аліментів, пенсії за попередні шість місяців не перевищує прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Така допомога виплачується у розмірі, що дорівнює різниці між встановленим прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним розміром одержуваних на дитину аліментів і пенсії за попередні шість календарних місяців.

У разі коли для дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, аліменти (за відсутності осіб, що за законом зобов'язані їх утримувати) та пенсія на дітей за попередні шість календарних місяців не нараховувалися, зазначена допомога призначається у розмірі прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку [4].

Така допомога не призначається у разі перебування дитини на повному державному утриманні.

Обов'язки з опіки та піклування опікунами та піклувальниками виконуються безоплатно [12].

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, призначається органом управління праці та соціального захисту населення з місяця, в якому була подана заява з усіма необхідними документами, на строк шість місяців. Допомога виплачується щомісячно до досягнення дитиною 18-річного віку включно.

На особливу увагу заслуговує постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках».

Цей Порядок визначає механізм призначення і виплати починаючи з 1 січня 2007 р. за рахунок коштів державного бюджету державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (далі — діти), грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом «гроші ходять за дитиною» [5].

Тобто прийомні батьки беруть за плату дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов.

Прийомна сім'я — сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [6].

Дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [7]. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб.

Допомога призначається на кожну дитину-вихованця батькам-вихователям і прийомним батькам на кожну прийомну дитину.

Грошове забезпечення призначається кожному з батьків-вихователів і одному з прийомних батьків.

Призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення здійснюється з моменту влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю включно до дня досягнення дитиною 18-річного віку, а у разі навчання за денною формою у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах — до його закінчення, але не довше ніж до досягнення 23-річного віку.

Розмір соціальної допомоги становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку. А для осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, які навчаються за денною формою у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, розмір соціальної допомоги становить два прожиткових мінімуми для працездатної особи.

У разі коли дитині виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія чи державна допомога, розмір соціальної допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром зазначених виплат за попередній повний місяць на момент влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу або прийомну сім'ю.

Порівнявши умови призначення допомоги дітям у будинках сімейного типу, прийомних сім'ях та умови призначення допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, законодавець по-різному підходить як до розміру допомоги, так і до строку виплати. В першому випадку максимальний розмір допомоги на дитину — один прожитковий мінімум і строк призначення до дня досягнення дитиною 18-річного віку, а в іншому — два прожиткових мінімуми і у разі навчання за денною формою у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах — до його закінчення, але не довше ніж до досягнення 23-річного віку. Але ж і діти, які перебувають під опікою чи піклуванням, можуть навчатися, але підхід щодо призначення та виплати допомог різний, що, на погляд автора, звужує права дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням. Вважаємо, що потрібно продовжити строк виплати допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи

піклуванням, у разі навчання їх за денною формою у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах — до його закінчення, але не довше ніж до досягнення 23-річного віку.

4 квітня 2007 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову «Про проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою (піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом “гроші ходять за дитиною”».

Цією постановою з 1 квітня по 31 грудня 2007 р. у Київській області проводиться експеримент з призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою (піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом «гроші ходять за дитиною».

Призначення соціальної допомоги здійснюється з місяця надходження заяви про її призначення до досягнення дитиною 18-річного віку, а у разі навчання за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації — до його закінчення, але не довше ніж до досягнення 23-річного віку [8].

Згідно з вищевказаною постановою розмір такої соціальної допомоги до досягнення дітьми 18-річного віку становить два прожиткових мінімуми для дітей відповідного віку, а для осіб віком від 18 до 23 років, що навчаються за денною формою у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації, — два прожиткових мінімуми для працездатних осіб. Експеримент з призначення та виплати допомоги урівнює в правах дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (звичайно, на даний час лише в межах Київської області, де проводиться експеримент), але й даною постановою не передбачено виплати грошового забезпечення опікунам (піклувальникам), як одному з прийомних батьків.

Якщо дитині виплачуються призначені в установленому порядку пенсія, аліменти, стипендія, державна допомога, розмір соціальної допомоги визначається як різниця між двома прожитковими мінімумами для дитини відповідного віку та розміром призначених пенсії, аліментів, стипендії, державної допомоги за попередній повний місяць, що діють на день надходження заяви про призначення соціальної допомоги.

На погляд автора, мабуть краще було б з часом внести зміни до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» щодо розміру та строку виплати допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, щоб зменшити кількість нормативно-правових актів або ці положення закріпити в одному нормативно-правовому акті, уникнувши дублювання (звичайно, при умові успішного проведення експерименту).

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку» від 25 серпня 2005 року визначено механізм надання одноразової допомоги такій категорії дітей.

Виплачується ця допомога за рахунок коштів державного бюджету і здійснюється у готівковій (грошовій) формі районними (міськими) відділами (управліннями) освіти на підставі заяви та паспорта отримувача цієї допомоги (розмір одноразової допомоги щороку встановлюється Кабінетом Міністрів України і у 2007 році становить 795 грн на одну дитину).

Повідомлення із зазначенням строку, протягом якого можна отримати одноразову допомогу, та адреси районного (міського) відділу (управління) освіти надсилається дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, службами у справах неповнолітніх районних, районних у Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад [9].

У разі неотримання з будь-яких причин дитиною одноразової допомоги в установленний строк вона може бути виплачена протягом трьох років.

Призначення допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування регулює і постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених піклування» від 5 квітня 1994 року.

Цією постановою:

– дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, учням та студентам, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків (у тому числі випускникам професійних навчально-виховних закладів і вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації), при вступі до професійних навчально-виховних закладів, вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації видається грошова допомога в розмірі не менш як 2,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Особам з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, учням та студентам, які в період навчання у віці від 18 до 23 років залишилися без батьків, до завершення навчання виплачується щорічна допомога для придбання навчальної літератури «в розмірі трьох мінімальних ординарних (звичайних) академічних стипендій. Виплата зазначеної допомоги провадиться протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах.

У разі коли такий учень або студент є прийомною дитиною чи дитиною-вихованцем дитячого будинку сімейного типу, він за вибором може бути зархований на повне державне утримання або йому продовжується виплата соціальної допомоги як дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування.

З вище наведеного пункту випливає, що «йому (тобто дитині-сироті) продовжується виплата соціальної допомоги ...», а п. 2 постанови КМУ від 31 січня 2007 р. № 81 передбачено виплату державної соціальної допомоги батькам-вихователям і прийомним батькам на кожну дитину. Тобто не зовсім зрозуміло, хто матиме право на отримання соціальної допомоги: чи дитина-сирота, чи батьки-вихователі або прийомні батьки. А особливо, це питання може виникнути, коли дитина-сирота, навчаючись, досягне 18-річного віку і забажає

використати ці кошти (частину їх) на свій розсуд. Це положення, на нашу думку, потребує уточнення чи більш чіткого викладення;

– учням професійних навчально-виховних закладів і студентам вищих навчальних закладів з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, щорічно надається матеріальна допомога за рахунок стипендіального фонду, а також коштів, передбачених на утримання зазначених закладів, у розмірі не менш як 8 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– дітям-сиротам і дітям, позбавлених батьківського піклування, що навчалися або виховувалися в навчально-виховних та вищих навчальних закладах і перебували на повному державному утриманні, при їх працевлаштуванні видається одноразова грошова допомога в розмірі двох прожиткових мінімумів;

– діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, що перебувають під опікою, піклуванням, при працевлаштуванні після закінчення навчального закладу виплачується одноразова грошова допомога в розмірі двох прожиткових мінімумів [10].

Сімейний кодекс України також не містить обмежень щодо позбавлення статусу дитини-сироти при взятті нею шлюбу. Тобто ст. 36 цього кодексу і інші нормативно-правові акти не обмежують право на соціальний захист осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Переглянувши правові аспекти призначення та виплати допомог дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, напрошується висновок, що наша держава в достатній мірі дбає про таких дітей. Але призначення і виплата перелічених допомог здійснюється різними нормативними актами, в різних розмірах залежно від форми влаштування дитини. Бажано, щоб законодавець згуртував питання виплати соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в одному чи двох нормативно-правових актах та чітко виписав деякі положення її призначення та виплати.

Звичайно, уже не відповідає сучасним реаліям отримання допомоги залежно від неоподаткованого мінімуму доходів громадян, адже його розмір декілька років не переглядався і сам розмір зазвичай у пересічного громадянина викликає здивування. Також недоліком є те, що для отримання допомоги потрібно звертатися до різних органів, які уповноважені державою їх призначати та виплачувати.

Переглянуті види допомог повинні перш за все сприяти всебічному розвитку і забезпеченню дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та зменшенню кількості таких дітей в інтернатних установах.

Література

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року.
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року.
3. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 листопада 1992 року.
4. Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року.
5. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-

- сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках...: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року.
6. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року.
  7. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 року.
  8. Про проведення експерименту з призначення і виплати державної соціальної допомоги па дітей-сирит та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають під опікою (піклуванням) і проживають у сім'ях опікунів (піклувальників), за принципом «гроші ходять за дитиною»: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2007 року.
  9. Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2005 року.
  10. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сирит і дітей, позбавлених піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року.
  11. Сімейний кодекс України від 10.01.02 р. № 2947-III.
  12. Про затвердження Правил опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики України № 34/166/131/88 від 26 травня 1999 р.

УДК 349.3:364(477)

В. М. Литвиненко

ВИДОВИЙ ПОДІЛ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА ТЕОРІЇ

З кожним роком різноманітність підстав для отримання соціальних послуг збільшується, зростає і кількість осіб, які потребують надання таких послуг. Закономірним є збільшення видів соціальних послуг, що зумовлює необхідність створити єдину їх систему.

Правові основи, принципи і порядок надання соціальних послуг закріплюються в Законі України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року. Порядок надання окремих видів соціальних послуг закріплюється рядом інших нормативно-правових актів. У науковій літературі дослідження понятійного апарату, класифікації, порядку надання у сфері соціальних послуг проводили такі науковці, як Я. М. Фогель [1], М. Л. Захаров, Э. Г. Тучкова [2], К. Н. Гусов [3], Б. І. Сташків [4] та ін.

Метою даної статті є визначення критеріїв класифікації соціальних послуг, проведення поділу соціальних послуг та формування їх системи.

Як будь-яка наукова категорія, «соціальні послуги» можуть мати різні підстави для класифікації і відповідно бути різного виду.

На думку Я. М. Фогеля, наведені в спеціальній літературі різні групування послуг мають той недолік, що автори виходять тільки із зовнішніх ознак послуг і, звичайно, класифікують їх лише за найменуваннями [1, 45]. Дана позиція є зрозумілою, оскільки поділ соціальних послуг за критеріями, які б розкри-